

Venäjän dynaaminen aluemaantiede

Pentti Yli-Jokipii

Antti Helanterä & Veli-Pekka Tynkkynen:
Maantieteelle Venäjä ei voi mitään. Ajatus Kirjat. Gummerus, Jyväskylä 2002. 262 s.

Filosofi Immanuel Kantin mukaan maantiedettä tieteenä luonnehtii kaksi erityispiirrettä: alueellinen tarkastelutapa sekä luonnon ja ihmisen toiminnan tutkiminen samassa tieteessä. Hänen mielestään historia ja maantiede ovat sisartieteitä; toisessa on aikaan perustuva ja toisessa alueeseen perustuva näkökulma. Hän katsoo, että historia oikeastaan onkin muuttuvaa maantiedettä.

Maantieteen sisältöä on havainnollistettu pyramidilla, joka seisoo erikoistieteiden peruskallion päällä. Maantieteen pyramidin alaosan muodostaa yleismaantiede, jonka osia ovat luonnonmaantiede ja kulttuurimaantiede, kun taas pyramidin huipun muodostaa aluemaantiede. Yleismaantieteessä tarkastellaan luonnon ja kulttuurin osia alueellisesti horisontaalisesti, kun taas aluemaantieteessä on vertikaalinen holistinen näkökulma.

Aluemaantiede on vaikea laji yksin siitä syystä, että on hallittava niin laaja asiakokonaisuus. Usein tämä vaikeus on ratkaistu varsinkin oppikirjoissa ja kokoomateoksissa niin sanotulla aluemaantieteellisellä kaavalla. Siinä lähdetään liikkeelle alueen kallioperästä, pinnanmuodoista ja edetään ilmastoon, vesistöihin ja kasvillisuuteen sekä niistä edelleen ihmisen toimintoihin: väestöön, asutukseen, talouteen ja politiikkaan. Näin syntyy tasainen kynnös, kun kaikki alueen piirteet tulevat toinen toisensa jälkeen kerrotuiksi.

Hämmästyttävään hyvää esitys

Saksalainen Hans Spethmann [1] esitti 1920-luvulla protestinsa aluemaantieteellistä kaavaa vastaan. Hän kutsui omaa näkemystään dynaamiseksi aluemaantieteeksi, Dynamische Länderkunde. Hän hylkäsi aluemaantieteellisen kaavan ja katsoi, että aluemaantieteessä tutkittava alue on selitettävä siinä vallitsevien

voimien funktiona. On löydettävä, kuvattava ja selitettävä aluetta keskeisesti muovaavat voimat ja ymmärrettävä alue niiden tulokseksi. Nämä voimat voivat olla luonnonvoimia, kuten ilmaston erityispiirteet, tai ne voivat olla taloudellisia, kuten konjunktuurit, tai jopa alueeseen vaikuttaneiden suurten persoonallisuuksien voimia.

Antti Helanterän ja Veli-Pekka Tynkkysen teos on dynaamista aluemaantiedettä parhaimmillaan. Siitä syntyy teoksen viehätys, ja siinä on varmastikin keskeinen selitys sille, että teokselle on myönnetty vuoden 2003 tietokirjallisuuden Finlandia-palkinto. Helanterä ja Tynkkynen nostavat Venäjän aluemaantieteeseen vaikuttavat voimat, varsinkin luonnon erityispiirteet sekä talouden ja politiikan järjestelmät, historiallisen kehityksen, ”muuttuvan maantieteen” kontekstiin. He kykenevät kietomaan asiat yhteen kausaaliseksi rakennelmaksi tyytymättä aluemaantieteellisen kaavan mukaiseen yksitoikkoisuuteen.

Helanterän ja Tynkkysen onnistuminen dynaamisen aluemaantieteen esityksessään on suorastaan hämmästyttävää, sillä he ovat hyvin nuoria tutkijoita, vasta väitöskirjan tekijöitä Helsingin yliopiston maantieteen laitoksella. Nuoret ymmärtävät nykyisin maapallon globaaliksi kodikseen; siksi maantiede kiinnostaa ja maantieteen oppiaineeseen valikoituu kovan karsinnan kautta korkeatasoista nuorisoa, joka on kielitaitoista ja ennen muuta valmista liikukumaan ja kokemaan. Tätä joukkoa Helanterä ja Tynkkynen Venäjään kohdistuneessa kiinnostuksessaan edustavat.

Dynaamisen aluemaantieteen tekstin ohella Helanterän ja Tynkkysen teoksen saamaan arvostukseen on todennäköisesti vaikuttanut myös käytetty kartografia, joka on maantieteen perinteinen tutkimustulosten esittämisen keino. Kartografia tunnetusti jaetaan kahtia: maastokartografiaan ja teemakartografiaan. Jälkimmäisessä esitettävänä on jokin muu teema kuin maasto. Teemakartografia ei oikeastaan maantieteessä olekaan vain esityskeino vaan se on analyysikeino, jota Helanterä ja Tynkkynen varsin taitavasti saamiensa oppien mukaan käyttävät. Heidän teemansa ovat hyvin valittuja, joko keskeisiin voimiin liittyviä, kuten luonnonympäristön suotuisuus väestön elinolosuhteiden kannalta, tai muutoin nykylukijaa kiinnostavia ajankohtaisia asioita, kuten kemiallinen ja fysikaalinen ympäristönmuutos tai mekaaninen ympäristönmuutos.

Venäjän-tutkimuksen pitkät perinteet

Suomalaisilla on pitkät perinteet tutkimusmatkoista Venäjälle A. E. Nordenskiöldistä, C. G. E. Mannerheimistä ja J. G. Granösta lähtien. Luullaan, että Suomessa Venäjä vieläkin tunnetaan hyvin, mutta totuus lienee toisenlainen. Helanterä ja Tynkkynen vetoavat erityisesti kuluneen vuosikymmenen muutosten tuntemuksen puutteeseen ja varsinkin maantieteen näkökulmien tuoman lisäarvon puutteeseen perustellessaan ryhtymistä teoksensa kirjoittamiseen.

On mielenkiintoista havaita, että lähemmäs kuusikymmentä vuotta sitten maantieteilijät Helmer Smeds ja Jorma Mattila [2] teoksensa *Tuntematon Venäjä*. Maa, kansa ja voimavarat esipuheessa esittävät varsin samankaltaiset perustelut: ”Ei mistään maapallon osasta tarvita nykyään niin kipeästi asiallisia tietoja kuin itäisestä naapurimaastamme... Tässä valtakunnassa on viime 25 vuoden aikana tapahtunut niin ripeä ja mullistava kehitys, että entiset Venäjän maantiedot ovat vanhentuneet”. Smedsin ja Mattilan teoksella on paljon yhtymäkohtia Helanterän ja Tynkkysen teokseen, mutta Smedsin ja Mattilan kirjaa ei Helanterän ja Tynkkysen teoksen lähteistä löydy.

Turun kauppakorkeakoulun yritystoiminnan tutkimus- ja koulutuskeskuksessa toimii professori Urpo Kivikarin johdolla Itäkaupan tutkimus- ja koulutusyksikkö, jonka tuotantoon perehtyminen olisi Helanterälle ja Tynkkysellä myös ollut paikallaan. Siellä on julkaistu maantieteellisen koulutuksen saaneen Sari Ahjokiven [3] teos *Venäjän alueet – Uralin länsipuolinen kirjo*. Siinä esitellään talousalueet ja annetaan niistä runsaasti tilastotietoja. Tätäkään ei ole Helanterän ja Tynkkysen lähteissä, mutta tällaisten puutteiden merkitys kokonaisuuteen nähden on kuitenkin katsottava vähäiseksi.

Miksi suurten energiavarojen keskellä palellaan?

Meillä on suurena itäisenä naapurinamme yhdentoista aikavyöhykkeen valtakunta, joka Helanterän ja Tynkkysen mukaan on tiukasti keskitetyssä taloudessaan koko ajan tähdännyt sotilaallisen voiman ylläpitoon ja kasvattamiseen. Tiukasti hierarkkinen ja autoritaarinen poliittinen järjestelmä on vallannut uusia alueita tehottoman talouden pohjattomaan nieluun, tuhlanut suunnattomia luonnonvaroja asevar-

usteluun ja aikaansaanut mittavia ympäristöongelmia.

Helanterä ja Tynkkynen kuvaavat Venäjän imperialismin aina 1900-luvun Kiovasta nykyaikaan ja kytkivät tuon prosessin myös luonnonmaantieteeseen, erityisesti vesireitteihin. Oman erikoistarkastelunsa saa Pietari, josta suunnattomien ponnistuksien tehtiin ”paratiisi Euroopan ihmeteltäväksi”. Siitä kehitettiin valtava sotateollisuuden keskus, joka Neuvostoliiton romahdettua on joutunut suuriin sopeutumisoongelmiin.

Oman huomionsa Helanterän ja Tynkkynen teoksessa saavat Venäjän pakotetut muutoliikkeet, ihmisten repiminen juuriltaan varsinkin 1930-luvulla. Karmaiseva kuva tulee vankileireistä, jotka Neuvosto-aikana vastasivat noin viidenneksestä kaikista rakennustöistä – kanavista, rautateistä, kaivostoiminnasta ja jopa kokonaisista kaupungeista. Kun teollisuutta Neuvostoliitossa siirrettiin itään ja pohjoiseen luonnonmaantieteellisesti yhä vaikeammille alueille, tuotantokustannukset koko ajan kallistuivat ja tämä jouduttiin rahoittamaan öljyllä.

Helanterä ja Tynkkynen herättävät kysymyksen, miksi suurten energiavarojen äärellä palellaan. Muitakin ongelmia isossa valtakunnassa riittää, esimerkkinä vain maanomistuskysymys ja elintarviketuotannon ongelmat.

Kun Venäjä 1990-luvulla muuttui, luodut vanhat rakenteet ovat Helanterän ja Tynkkynen mukaan muuttuneet vain hitaasti. Ilmiö tunnetaan nimellä maantieteellinen inertia: Kun jonkin teollisuuslaitoksen tai suorastaan kaupungin alkuperäisen sijainnin aiheuttaneet tekijät ovat lakanneet vaikuttamasta, yritys tai kaupunki pysyy entisessä paikassaan, koska tuotanto- tai

rakennusmassaan on investoitu niin paljon. On vain yritettävä sopeutua uusiin muuttuneisiin olosuhteisiin.

Helanterä ja Tynkkynen katsovat esimerkiksi juuri Pietarilla olevan pitkä matka omin voimin kulkevaan todellisuuteen. Itään ja pohjoiseen tehdyt liikenteen infrastruktuuri-investoinnit vaatisivat nyt suunnattomia korjausvaroja, jos niiden rappeutuminen halutaan estää. Väestö ja taloudellinen toiminta keskittyvät nyt Venäjälläkin edullisemmille alueille, eli kuten Helanterä ja Tynkkynen asian ilmaisevat: ”Neuvostokansan hyytävässä oloissa tekemä ponnistus on hautautumassa lumeen ja jäähän”.

Dynaamista aluemaantiedettä sekä hyvää teemakartografiaa, siinä Helanterän ja Tynkkynen Finlandia-tietokirjapalkinnon avaimet – ja tietysti myös se, että valitsijadiktaattori Astrid Gartzilla oli silmää nähdä nuorten tekijän saavutus.

VIITTEET

- [1] Spethmann, Hans (1928): *Dynamische Länderkunde*. 244 s. Ferdinard Hirt, Breslau
- [2] Smeds, Helmer – Jorma Mattila (1945): *Tuntematon Venäjä. Maa, kansa ja voimavarat*. 347 s. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- [3] Ahjokivi, Sari (1998): *Venäjän alueet – Uralin länsipuolinen kirjo*. Turun kauppakorkeakoulu. Yritystoiminnan tutkimus- ja koulutuskeskus ja Itäkaupan tutkimus- ja koulutusyksikkö. Sarja B3, 1-175.

Kirjoittaja on Turun yliopiston maantieteen professori.